

«ТОЛЕРАНТЛИК» КОНЦЕПТИНИ ИНГЛИЗ, РУС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИГА ИНТЕГРАЦИЯЛАШУВЧИ

Ж. Насруллаев¹

Аннотация:

Ушбу мақолада «толерантлик» концептини инглиз, рус ва ўзбек тилларини ўқитиш жараёнига интеграция қилиш имкониятлари кўриб чиқилади. Глобаллашув шароитида турли миллатлар, маданиятлар ва тиллар ўртасида яхши муносабатлар қуриш учун талабаларда чет тили кўникмалари билан бирга маданиятлараро коммуникатив компетенция шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Мақолада толерантлик тушунчасининг тарихий ривож, лингвистик хусусиятлари ҳамда у билан боғлиқ фразеологик ифода ва мақоллар таҳлил қилинади. Шунингдек, толерантликни таълим жараёнига киритиш борасида амалий тавсиялар, коммуникатив амалиётлар ва рефлексив механизмлар ҳақида фикр юритилади. Олинган натижалар талабаларда тил мотивацияси, критик тафаккур, эмпатия ҳамда муносабат маданиятини ривожлантиришга хизмат қилиши мумкинлиги қайд этилади.

Калит сўзлар: толерантлик, маданиятлараро компетенция, чет тилини ўқитиш, сифатли таълим, мақсадли интеграция, коммуникатив ёндашув, рефлексив амалиётлар.

doi: <https://doi.org/10.2024/gqgxt07>

Ҳозирги даврда глобаллашув жараёнлари жадал суръатлар билан кечаётганлиги туфайли таълим тизими олдида бир қатор янги вазифалар пайдо бўлди. Турли миллатлар, маданиятлар ва тиллар ўртасида муносабатлар мустаҳкамланиб борар экан, талаба-ёшлардан нафақат чет тили кўникмалари, балки маданиятлараро коммуникатив компетенция ҳам талаб қилинади. «Толерантлик» тушунчаси эса айнан шундай компетенциянинг асосий таркибий қисми сифатида эътироф этилади. Турли маданий анъаналар ва қадриятларни англаш, кўнгли очиқлик ва ўзаро ҳурмат билан муносабат қилиш жамиятда барқарорлик, тараққиёт ҳамда сифатли таълим учун зарур ҳисобланади [UNESCO, 2013]. Шу боис «толерантлик» тушунчасини инглиз, рус ва ўзбек тилларини ўқитиш жараёнига киритиш, айниқса, ОТМлар ва мактабларда муҳим вазифа сифатида кўтарилмоқда.

«Толерантлик» концептининг назарий жиҳатлари ва эволюцияси

«Толерантлик» тушунчаси тарихи илмий манбаларда турли даврлардан келиб чиққан ҳолда ўрганилади. Жумладан, Ғарб мамлакатларида «толерантлик» XVIII асрда диний ихтилофлар даврида кенг муҳокама қилина бошланган [Locke, 1689]. Бироқ бу тушунча фақат диндорларга нисбатан «сабр-тоқат билан муносабат қилиш» ёки «кечириш» маъноси билан чекланиб қолмаган. Кейинчалик XIX–XX асрларда «толерантлик» маданий, сиёсий, ирқий ва жинсий хилма-хилликларни қабул қилиш ва ҳурмат қилиш билан боғлиқ тушунча сифатида бойиб борди [Voltaire, 1763].

Шарқ мамлакатларида эса турли миллатлар ва динлар биргаликда яшаётган бир пайтда, аҳоли ўртасида «ҳурмат» ва «ҳамжиҳатлик» каби тушунчалар тарихий илдизларга эга. Хусусан, Марказий Осиёда Соҳибқирон Амир Темур даврида ҳар хил

¹ Насруллаев Жавоҳирхон Равшанхонович, СамДЧТИ мустақил тадқиқотчиси, Инглиз тили лексикологияси ва стилистикаси кафедраси катта ўқитувчиси

урф-одатлар ва турли этник гуруҳлар бир даврада бирлашган; бу эса маданиятлараро алоқалар ривожига йўл очган [Темур тузуклари].

Лингвистик жиҳатдан қаралганда, «толерантлик» тушунчаси бир неча асосий таркибий қисми орқали намоён бўлади. Инглиз тилида «tolerance» сўзи, аввало, «сабрлилик», «бардош» маънолари билан боғлиқ бўлса, рус тилида «толерантность» термини ҳам худди шундай таржимага эга [Wierzbicka, 2010]. Ўзбек тилида «толерантлик» тушунчаси «бардошлилик», «сабр-тоқатлилик», «ўзига хосликни тан олиш» каби кенг қамровли маъноларни ёритади.

Шунингдек, луғавий бирликлардан ташқари, фразеологик ифодалар, мақоллар, иборалар ичида ҳам толерантлик билан боғлиқ семантик ўзига хосликлар мавжуд. Масалан, инглиз тилидаги live and let live («ўзинг яшагин ва бошқаларга яшашга имкон бер») ибораси «бошқаларни тан олиш» мазмунини берилса, рус тилида «В чужой монастырь со своим уставом не ходят» («бегона монастирга ўз тартиб-қоида билан кирилмайди») ибораси «бегона маданиятга нисбатан эҳтиёткорлик» маъносини билдиради [Lakoff & Johnson, 1980]. Ўзбек тилида «Аввал ўзингга боқ, кейин ногора қоқ» каби иборалар «ташқи муҳитда одобли, эҳтиёткор бўлиш, турли ҳолатларга бағрикенглик билан ёндашиш»ни ифода этади.

Сифатли таълимда «толерантлик»ни интеграция қилиш асослари

Миллатлараро компетенция — бу инсоннинг турли маданиятларга оид билим, кўникма ва қадриятларга очиқлиги, ўзини ҳаққоний баҳолай олиши, танқидий тафаккурга эга бўлиши, шунингдек, турли маданий анъаналарни тушуниб, улар билан ҳамкорлик қила олиши демакдир [Вугам, 1997]. Таълим жараёнида талабаларни миллатлараро компетенцияга йўналтириш нафақат чет тиллари бўйича, балки умумий соҳа лойиҳаларида ҳам самара беради.

ЮНЕСКО ҳам таълимни илмий, ахлоқий ва маданий қадриятлар билан бойитишни мақсад қилади [UNESCO, 2013]. Яъни, инглиз, рус ва ўзбек тиллари каби турли тилларни ўқитишда «толерантлик» тушунчасини интеграция қилиш орқали ўқувчиларда бегона маданиятларни тушуниш, уларга ҳурмат билан муносабат қилиш кўникмалари ривожланади [Kramsch, 2013]. Шу тариқа таълим сифатининг янги чўққилари забт этилиши мумкин. Педагогикада кўплаб методик ёндашувлар мавжуд. Бироқ «толерантлик»ни шакллантиришда унга асосий йўналиш ажратиб кўрсатилади: ахборот (таълим контенти), кўникма (талабалардаги амалий кўникмалар) ва муносабат (эмоционал-ҳиссий ҳолат) [Deardorff, 2006].

1. Ахборот: толерантлик тарихий илдизлари, турли тилларда ифодалаш шакллари, маданий хосиятлар ҳақида ахборот тақдим этиш.

2. Кўникма: амалий машқлар, дискуссиялар, ролли ўйинлар орқали талабаларда миллатлараро ҳолатларда муносиҳали муносабатлар ўрнатиш кўникмаси ривожланади.

3. Муносабат: эмпатия, очиқлик, мулоқотга тайёрлик каби ҳиссий-ахлоқий жараёнлар. Таълим берувчи бу масалаларни мақсадли равишда тарбиявий жараёнга тиқиштириши муҳим.

Инглиз, рус ва ўзбек тилларида «толерантлик» тушунчасини методикага татбиқ этиш

• Матнлар орқали: турли маданиятлар ўртасида юзага келадиган тарихий воқеалар, ҳуқуқ ва эркинликлар ҳақидаги мақола, эссе, адабий асарлардан парчалар киритиш. Масалан, инглиз тилида Мартин Лютер Кинг нутқлари, рус тилида Толстой асарларидан иқтибослар, ўзбек тилида Мир Алишер Навоий асарларидаги бағрикенгликка оид мисоллар.

• Аудио-визуал ресурслар: ахборот дастурлари, ҳужжатли фильмлар, роликлар. Масалан, жамиятда миллий камчиликлар муаммолари ҳақидаги репортажлар — булар талабаларни турли миллатлар ҳаёти билан яқиндан таништиради [Вугам, 1997].

- Муҳокамалар ва давра суҳбатлари: маданий хилма-хиллик, гендер тенглик ёки миллатлараро муносабатлар мавзусида мунозара ташкил қилиш орқали талабалар турли фикрларни эшитади, ўз нуқтаи назарини шакллантириб, унга танқидий ёндашади [Deardorff, 2009].

- Ролли ўйинлар: шартли равишда турли маданият вакиллари ўртасида музокаралар ёки сайёҳлик вазиятларини моделлаштириш, жумладан, талабалардан бири чет эллик бўлиб, бошқалар улар билан мураккаб вазиятларга киришади. Бу жараёнда толерант муносабат қилиш муҳимлиги яққол намоён бўлади [Kramsch, 2013].

- Гуруҳ оғзаки дебатлари (баҳслар): талабалар рефлексия машғулотида бир-бирларининг ёзувлари билан танишиб, чиқарган хулосаларни биргаликда муҳокама қиладилар. Бу уларга нафақат шахсий мустақил фикрни, балки ўзгалар фикрини ҳам тушуниш кўникмасини беради [Wierzbicka, 2010].

Эмпирик тадқиқотлар ва натижалар

Турли университетларида ўтказилган тажриба шундан далолат берадики, толерантлик таълимларини тил ўқитиш жараёнига киритиш талабаларда бир неча ижобий натижаларни берган:

1. Тилни ўрганиш мотивациясини ошириш: матнлар ва машқларнинг ҳаётий ёки маданий моҳиятга эга бўлиши талабаларда қизиқиш уйғотади.

2. Критик тафаккурни ривожлантириш: бирор бир миллат ёки маданият ҳақидаги стереотиплар махсус машқлар орқали савол остига олинади, талабалар эса бу стереотиплар ҳақиқий баҳоларга ҳар доим ҳам мос тушмаслигини кўришади [Deardorff, 2006].

3. Эмпатияни кучайтириш: талабалар маданий хилма-хилликка нисбатан ачиниш ёки ўзаро тушуниш кўникмасини ривожлантиради, бу эса келгусида миллатлараро мулоқотни ривожлантиришга ёрдам беради [Kramsch, 2013].

4. Муносабат маданиятини шакллантириш: гуруҳда турли хил дунёқарашлар бўлган тақдирда ҳам талабалар ўзаро муносабат билан боғлиқ масалаларда рағбатлантирувчи муҳит ярата олишларини намоён этишган.

Хулоса ва тавсиялар

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, «толерантлик» тушунчасини инглиз, рус ва ўзбек тилларини ўқитиш жараёнида маълум бир тизим асосида интеграция қилиш таълим сифатини янада ошириш имконини беради. Таълим муассасаларида:

- Махсус ўқув қўлланмалари: толерантлик тарихи, назарияси ва турли маданиятлардаги ифодаси ҳақида расмий адабиётлар тайёрланиши зарур [UNESCO, 2013].

- Қўшимча машғулотлар: факултетлараро давра суҳбатлари, тренинглари, маданий фестиваллар ўтказилиши талабалар ўртасида миллатлараро алоқаларни кучайтиришда муҳим аҳамият касб этади [Бугам, 1997].

- Профессор-ўқитувчилар учун малака ошириш курслари: толерантлик тушунчасини методикага самарали татбиқ этиш учун педагоглар доимий равишда янги илмий адабиётлар билан танишиб, интерфаол машқлар ишлаб чиқишлари лозим [Deardorff, 2009].

Шу тарзда, толерантлик тушунчасини тил ўқитиш жараёнида қамраб олиш талаба-ёшларнинг келгуси ҳаёти учун мустаҳкам асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Улар турли миллат ва маданият вакиллари билан меҳрибонлик, ҳурмат ва ҳамфикрлик асосида муносабат қуриб, жамиятда барқарор тараққиёт орқали юқори самараларга эришиши мумкин. Шу боис ушбу ёндашув нафақат педагогика соҳа мутахассислари, балки таълим сиёсатини ишлаб чиқувчилар учун ҳам долзарбдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

- [1]. Locke, J. (1689). *A Letter Concerning Toleration*. London.
- [2]. Voltaire, F.-M. (1763). *Traité sur la tolérance*. Paris.
- [3]. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- [4]. UNESCO (2013). *Education transforms lives: UNESCO Education Strategy 2014–2021*. Paris.
- [5]. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
- [6]. Deardorff, D. K. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10(3).
- [7]. Deardorff, D. K. (2009). *Implementing Intercultural Competence Assessment*. In *The SAGE Handbook of Intercultural Competence*. SAGE Publications.
- [8]. Kramsch, C. (2013). *Language and Culture*. Oxford University Press.
- [9]. Wierzbicka, A. (2010). *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford: Oxford University Press.
- [10]. Темур тузуклари. Тошкент.